

народ уже здійснив великі подвиги, але ще не досяг вершини могутності, тому що ще стояло місто пунійців і в Азії були два могутніх цари.

3. *Corrupto qui captus erat comteatu et instante iam hieme, reduxit exercitum.* – У зв'язку з тим, що зіпсувалися захоплені харчі і наближалася зима, він відвів військо назад.

Ablativus absolutus у мові Таціта досліджували Ф.Гельм, Ф.Горн, Г.Ім, Е.Флінк-Лінкомієс, Р.Енггоффер. У їх роботах охарактеризовано структуру цього звороту та показано його еволюцію у творах історика.

І на завершення слід відзначити, що незалежні дієприкметникові звороти є також у французькій і англійській мовах.

Латинський *ablativus absolutus*.

Bello confecto, pax venit.

Французький *le participe absolu*.

La guerre terminee, la paix vint.

Англійський *the Nominative Participle Construction*.

The war finished, the peace has come.

Український переклад

Коли закінчилася війна (після закінчення війни), настав мир.

Література

1. Лихотинский С. Общие замечания об употреблении причастных оборотов для обозначения времени // Изв. Киев. ун-та. – Т.31. – К., 1981.
2. Соболевский С. И. История римской литературы: В 2 т. – М., 1962.
3. Carozzo G. Luso dell'ablativo assoluto in lucrezio // Studi dell' Instituto di Filologia Latina. – Palermo, 1976.
4. Enghoffer R. Der ablativus absolutus bei Tacitus. – Würzburg, 1961.
5. Flinck-Linkomies E. De ablativo absoluto quaestiones. – Helsingforsie, 1929.
6. Helm F. Quaestiones syntacticae de participiorum usu Tacitino Velleiano Sallustiano. – Lipsiae, 1879.
7. Horn F. Zur Geschichte der absoluten Participialkonstruktionen im Lateinischen. Lund. – Leipzig, 1918.
8. Löfstedt E. Syntactica. Studien und Beiträge zur historischen Syntax des Lateins. – Lund, 1933. – Bd. 2.

Адреса для листування:

Луцьк, пр. Молоді, 8А/311.

Тел. 4-65-47 (сл.).

Статтю подано до редколегії

28.01.2002 р.

УДК 001.4(802.0):336.71

О.І.Дуда – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов для обліково-економічних спеціальностей Тернопільської академії народного господарства

Субституція у фаховому дискурсі (на матеріалі текстів із кредитно-банківської справи)

Роботу виконано на кафедрі іноземних мов для обліково-економічних спеціальностей ТАНГ

Субститути, корелюючи з терміном, дають можливість встановити місце поняття, термінованого цим терміном, у системі однорідних понять. Доповнюючи новими елементами значення терміна в тексті, субститут сприяє поглибленню змісту поняття, яке є предметом наукового викладу в тексті. Тому робимо висновок, що субституція у фаховому дискурсі є складовою частиною процесу термінологізації у сфері функціонування.

Ключові слова: субституція, фаховий дискурс, спеціальний текст, термінологізована одиниця.

Duda O.I. Substitution in the Special Discourse (on the material of texts from credit-banking business).

Correlated with the term substitutes determine the place of the concept expressed by this term in the system of homogeneous concepts. Supplementing the term meaning with new elements in the context the substitute favours the

deeping of the concept which is the object of the scientific account. That's why the substitution in the special discourse is the component of the terminologization in the sphere of functioning.

Key words: substitution, special discourse, special text, terminologized unit.

Аналіз праць із проблем термінознавства засвідчують, що об'єктом термінознавчих досліджень були переважно структурно-субстанційні характеристики термінологічних одиниць. Проте важливим є також вивчення функціонування термінів у сфері парадигматики, адже воно виявляє закономірності їх реального життя на синтагматичному рівні, тому ми вважаємо, що саме функціонально-комунікативний підхід до вивчення субмови є перспективним, оскільки приводить до правильного розуміння не тільки її структури й організації, але і її функціональних особливостей. Так, вивчаючи специфіку "поведінки" термінологізованих одиниць у тексті кредитно-банківської справи, простежуємо, що їх функціонування зумовлене прагматикою галузевої субмови як складової соціально-економічної науки.

Наголосимо, що спеціальний текст ми розглядаємо як: 1) науковий текст жанру монографії; 2) текст журнальної статті періодичних видань; 3) текст кредитно-банківського документа.

Саме в структурі тексту термін виконує ті функції, які термінознавці визначають як номінативну, комунікативну, когнітивну, дефінітивну. Оскільки повною мірою вони проявляються лише в тексті, то текстотвірність можна також вважати однією із функцій терміна, адже термінологізація на рівні тексту є реалізацією потреби в номінації нового поняття, що має бути включеним до тексту і сконденсованим до об'єму термінологізованої одиниці.

Досліджуючи специфіку функціонування термінів у текстах різних жанрів, ми виходимо з того, що номінація нового поняття термінологізованою одиницею є засобом вербалізації думки, її лінгвальним вираженням. Оскільки номінація нових понять і закон економії мовних засобів становлять діалектичну єдність, то цілком справедливо припустити, що це якимось чином проявляється у структурній організації спеціального тексту, де хід теоретичної думки виявляє ієрархію наукових понять. Терміни як свідомо створені номінативні одиниці покликані не тільки виражати суть поняття, а й передавати зв'язки між ними: гіпо-гіперонімічні, частини й цілого, кореляції у просторі та часі тощо.

Гіпо-гіперонімічна класифікація проявляється на синтагматичному рівні через функціонування ядерного компонента – терміна на позначення родового поняття. Аналіз певного числа утворень з одним і тим же ядерним компонентом – назвою родового поняття свідчить про його термінотворчу активність у терміносистемі [2, 22]. Це стосується термінології різних субмов, у тому числі й досліджуваної нами кредитно-банківської субмови. У структурі цієї терміносистеми ми виділили з метою подальшого диференційного аналізу такі лексико-тематичні групи:

Перша лексико-тематична група "Менеджмент кредитних операцій" об'єднує 11 ядерних елементів, які утворили 331 ТСС, тобто коефіцієнт термінотворчої активності (к.т.а.) у цій групі становить 30. Друга лексико-тематична група "Сучасна практика організації кредитно-банківської справи" об'єднує 9 ядерних елементів, які утворили у цій групі 279 ТСС. Отже, к.т.а. другої тематичної групи становить 31. Третя лексико-тематична група "Форми безготівкових розрахунків та управління ними" об'єднує 5 ядерних елементів, які утворюють тут 265 ТСС. К.т.а.=53. Проте на синтагматичному рівні термінологічна активність ядерного елемента змінюється залежно від жанрової приналежності тексту і від активності ядерного елемента у своїй тематичній групі. Кількісно це виглядає так:

К.т.а. ядерних елементів у різножанрових текстах

Жанрова приналежність тексту	Тематичні групи		
	I	II	III
кредитно-банківська документація	12	19	26
журнальна стаття	10	23	10
наукова монографія	13	21	9

Діапазон вибірки в кожному жанрі складав 1000 слововживань. Активними у всіх типах текстів виявилися ядерні елементи II групи, оскільки члени цієї групи акумулюють у собі характеристики регуляторів банківської діяльності, основи управління банківськими операціями й ознаки та

характеристики конкуренції на кредитному ринку. Ядерні елементи III тематичної групи особливо активні в жанрі кредитно-банківської документації, що зумовлене прагматикою тексту документа. Тексти наукових монографій активізують ті ядерні елементи, які відповідають змісту й тематиці наукового викладу.

Традиційним засобом введення в текст монографії нового ядерного елемента є його вживання в ролі опорних компонентів дефініцій у контекстуальних об'єднаннях пояснювального типу (аргументаційному дискурсі): *"This kind of account (deposit account) is one which will be concerned normally with putting money into the bank and not with – drawing it for some time. The usual object of having a deposit account is that interest is given on the balance held in the account, while interest is not usually given of balances in current account"* [12, 1]. Такі опорні елементи на позначення родових понять вводяться в текст наукової статті розгорнуто, з поясненням та описом притаманних новому поняттю рис.

Іншим типом тлумачення ядерного елемента є описові звороти із пояснювальною конструкцією *"this means"*. *"A firm may borrow money from a bank by means of a bank overdraft. This means that the firm is allowed to pay more out of the bank account, by paying out cheques, for a total, amount greater than account"* [8, 31-32]. *"A petty cash book will be used for payments of cash. This means that there will not be a need for cash columns in the cash book itself"* [8, 32].

Ознакою наукового викладу в статті чи монографії є контекстуальні сегменти, які пояснюють причину тієї чи іншої термінологічної номінації. Такі стислі побіжні дефініції є економним засобом пояснення причини термінологізації того чи іншого поняття при введенні його у текст: *"The term "credit note" takes its name from the fact that the customer's account will be credited with the amount of the allowance so as to show the reduction in the amount owing by him"* [3, 56]. *"The term "debit note" stems from the fact that as the liability to the supplier is accordingly reduced his personal account must be debited to record this"* [3, 57]. *"Alternative names in use for the returns outwards journal are Returns Outwards Book or Purchases Returns Book, the latter name arising from the fact that it consists of the purchases which are returned to the supplier at a later date"* [3, 59]. Виділені контекстуальні сегменти сприяють створенню у свідомості реципієнта цілісного образу об'єкта кредитно-банківського бізнесу, номінованого саме цим, а не іншим терміном. Ядерні компоненти, будучи предметом наукового викладу, розширюють семантико-когнітивний простір наукового тексту завдяки саме таким контекстуальним сегментам, як *takes its name from, stems from the fact* й ін.

Одним з різновидів стислої побіжної дефініції тексту наукової статті чи монографії є описовий зворот із приєднувальним сполучником *that is (i.e.)*: *"Therefore the debtor should know the length of the term of credit, i.e. how many days or weeks or months he has in which to pay the bill"* [4, 64]. Контекстуальне комбінування прислівника *therefore* із приєднувальним зворотом, що починається зі сполучника *that is*, є підсумком ходу наукової думки, її попереднього контекстуального викладення та дискурсної будови.

Системність спеціального тексту підтримують і контекстуальні повторення, які актуалізують інформативну цінність термінологізованої одиниці. У наступному прикладі такі функції виконує лексема *books*: *"The books in which entries are made prior to their posting to the ledger are known as subsidiary books or as books of prime entry"* [5, 69].

Системність синтагматичних відносин лінійної структури спеціального тексту передбачає варіативність термінів. Мовна варіативність термінів спеціального тексту представлена в досліджуваній субмові двома типами одиниць, серед яких особливо продуктивними є займенники. *"The method chosen should be that which allocates cost to each period in accordance with the amount of benefit..."* [12, 115]. *"The basic formula used to find the requisite percentage to apply with this method is..."* [8, 113].

Займенники, що виступають у ролі субститутів термінологізованих одиниць, є синсемантичними мовними знаками, оскільки їх значення може бути встановлене лише на основі значення терміна-антецедента і на основі аналізу мінімального контекстуального ланцюга, у межах якого реалізується субституція термінологізованої одиниці: *"In essence, factors provide their clients with three closely integrated services covering sales accounting and collection, credit management which can include protection against sales invoices. Factors assume total responsibility for these functions..."* [6, 63].

Реалізуючи в мовленнєвому ланцюжку функцію термінованого субститута, займенники корелюють не з будь-якою термінологізованою одиницею, а лише з такою, що виступила по відношенню до них антецедентом. Між таким терміном-антецедентом і займенником-субститутом виникають відношення контекстуальної синонімії, котрі зафіксовано дослідниками різних субмов. У мовленнєвому ланцюгу з терміном-антецедентом може корелювати одночасно декілька займенникових субститутів: “*by the time a debt is written off as bad, it will be recorded in the debtor’s ledger account. It is prudent therefore that when such debt is recovered, it also must be reflected in the debtor’s ledger account*” [7, 163]. В основі такого типу субституції лежить асиметрія мовного знака.

Наступним класом одиниць, що виконують функції термінованих субститутів, є слова широкого семантичного змісту. Контекстуальне звуження семантичного змісту таких субститутів відбувається внаслідок їх кореляції з терміном-антецедентом: “*Looking back quite a few years, the charge for depreciation always used to be shown in the fixed as set account themselves. This method has now fallen into disuse*” [7, 122].

Основу такої синтагматичної варіативності слова широкої семантики *method* і термінологічного словосполучення *the charge for depreciation* складає різне найменування одного і того ж поняття. Контекст є тим фактором, котрий зумовлює нове денотативне значення для слова широкого семантичного змісту *method*. Контекстуальне звуження семантичного змісту слів широкої семантики відбувається внаслідок їх функціонування у ролі субститутів.

Хоча слова широкої семантики набувають обумовленого контекстом нового денотативного значення, основа такої варіативності – понятійна співвідносність. Отже, функціонування цих слів у ролі субститутів термінологізованих одиниць активізує сигніфікативний аспект значення. Між терміном і словом широкого семантичного змісту в ролі субститута також встановлюється відношення контекстуальної синонімії: “*The work ... has been based on various assumptions. These assumptions are known as the “concepts” of accounting*” [4, 134].

Обидві одиниці *assumptions* і *concepts of accounting* у контекстуальному ланцюжку є функціонально еквівалентними одна одній. Вважаємо так з огляду на думки, висловлені К.Авербухом, про те, що у власне синтагматичному смислі нічого не змінюється – заміна відбувається чисто парадигматична, коли на одне місце лінійного ланцюга знаків підставляються різні знаки однієї парадигми [1, 12]. У нашому випадку і слово широкої семантики *assumptions* і термін *concepts of accounting* і займенниковий субститут *this* – члени однієї парадигми, котра об’єднує мовні одиниці на позначення поняття “основи бухгалтерського обліку в банку”. Члени цієї лінійної парадигми об’єднані не тільки контекстуально, вони пов’язані і функціонально, оскільки саме в даному відрізку тексту їх об’єднує функція вираження спеціального поняття “основи бухгалтерського обліку в банку”. Факт лінійного вживання різнотипних субститутів одного терміна підтверджує асиметрію мовного знака, котра є основою вторинних номінацій.

Асиметрія мовного знака лежить і в основі ще одного типу субституції – дублетності як часткового прояву синонімії. Проте, якщо в основі попереднього типу субституції лежить понятійна співвідносність (слова широкого змісту й терміни по-різному номінують одне і те ж поняття), то в основі дублетної субституції лежить денотативна співвідносність: різне найменування одного й того ж денотата, співвідносного з різними поняттями: “*Alternative names in use for the returns outwards journal are Returns Outwards Book or Purchases Returns Book*” [12, 59]. *Returns Outwards Book* і *Purchases Returns Book* є лише до певної міри контекстуально-зумовленими варіативними найменуваннями, оскільки з’явилися у дискурсній будові тексту в результаті функціонування терміна *returns outwards journal*.

Для дублетної субституції характерні відношення рівнозначності, адже функція вираження спеціального поняття дублетом не залежить від сфери реалізації цієї функції (рівень парадигматики чи спеціальний текст). Відношення варіантності субституції даного типу не залежить від контексту. Оскільки дублети репрезентуються в тексті на первинному етапі фіксації терміна, то в текстах наукових статей вони є поодиноким явищем: “*The amounts owing for expenses are usually added together and shown as one figure. These could be called expense creditors, expenses owing, or accrued expenses*” [7, 180]. Дублети зв’язані у тексті відношеннями еквівалентності в рамках одного денотата і репрезентують собою автосемантичні знаки. Те, що у наведених вище прикладах дублети

вживаються паралельно, свідчить про відношення рівнозначності між поняттями, які виражені терміном-антецедентом і дублетом-субститутом. Для спеціальних текстів кредитно-банківської справи характерні складені терміни-дублети, об'єднані формально-семантичними зв'язками. Як у лінійній структурі тексту, так і за його межами дублет виражає поняття, тотожне поняттю, вираженому терміном. Складений дублет і складений термін тотожні за семантичним обсягом завдяки компоненту їхньої структури на позначення родового поняття: *returns outwards book i purchases returns book*. Причиною паралельного функціонування складених термінів-дублетів у лінійній структурі тексту є різні ознаки поняття, які термінуються: *"The items prepaid are also added together & are called prepayments, prepaid expenses or payments in advance"* [12, 179]. Так, у терміні *prepayments* відображена суттєва ознака, яка покладена в основу термінування поняття, а складені дублети *prepaid expenses* і *payments in advance* використовують різні ознаки однієї дефініції: попередньо оплачені видатки і авансовий платіж. Варіативність висловлювання даного контекстуального об'єднання здійснюється завдяки синонімічності загальноживаних слів, які залучаються у сферу функціонування субмови в результаті процесу термінологізації. Термінологізуючись у спеціальному контексті, колишне загальноживане слово *prepayments* залучає до контексту висловлювання інші члени синонімічного ряду, до якого само належить.

Функціонування дублетів у лінійній структурі тексту зумовлено фактором інтегративності відношень між терміном-антецедентом і дублетом-субститутом, який набуває одного з терміном функціонального призначення. Будь-яка кредитно-банківська реальність є об'єктивно різноаспектною і тому семантично різнобічною. У структурі тексту вона може бути позначена через різні термінологічні кваліфікатори, у тому числі через субститут-гіперонім: *"The balance sheet however is not part of double-entry, it is simply a list of the balances remaining after the trading & profit & loss accounts have been prepared"* [12, 105].

Відношення заміщення між терміном і гіперонімом-субститутом, хоча гіперонім є ширшим за своїм семантичним об'ємом, зумовив контекст. Відношення включення між гіперонімом і терміном також зумовлюються контекстуально: ... *when sales, purchases and the various expenses were taken into the profit calculations...* Терміни *sales* і *purchases*, виражаючи поняття видових ознак, містять весь комплекс гіперонімічних ознак терміна-гіпероніма *expenses* на позначення родового поняття *видатки*.

Зафіксовані випадки, коли співгіпоніми, тобто гіпоніми, що належать до однієї гіпо-гіперонімічної парадигми, об'єднуються у контекстуальну гіпонімічну парадигму, експлікують не всі ознаки терміна-гіпероніма, а лише ті, які є комунікативно релевантними у даному контексті: *"Other example of current assets are cash itself, stocks of goods, debtors & bank balances"* [10, 107]. Основна ознака гіпероніма, яка експлікується гіпонімічною парадигмою – це готівка або засоби, репрезентовані готівкою і призначені для перетворення в готівку як засіб обігу та платежу. Відношення включення і заміщення, які характеризують гіпо-гіперонімічні зв'язки у тексті реалізуються завдяки постійним парадигматичним зв'язкам між терміном-гіперонімом і його гіпонімами як членами однієї терміносистеми.

Типовим засобом комунікативної організації спеціального тексту є об'єднання гіпероніма і співгіпонімів відношеннями взаємної субституції: *"The double-entry system has an account ... Thus, there will be a shop Premises Account (for transactions in Motor Vans)... Each account should be shown on a separate page*. Взаємкореляція співгіпонімів і гіпероніма у тексті є методом розчленування поняття на складові частини з одного боку і об'єднання його в одне ціле – з іншого. Подібне розділення поняття на складові елементи є важливим на шляху до його розуміння. Подібний гіпонімічний ряд у структурі тексту уявляється відкритим зі сторони співгіпонімів і закритим з боку гіпероніма: *"Some people describe all accounts either as Personal Accounts or as Impersonal Accounts. Personal accounts are those of debtors and creditors. Impersonal accounts are then divided up further into Real Accounts and Nominal Accounts*.

Домінантою контекстуального гіпо-гіперонімічного об'єднання є гіперонім *account*. Слідом за ним в процесі розвитку змісту родового поняття вибудовується контекстуальний ряд співгіпонімів, які реалізують у тексті логіко-понятійну ієрархію родового терміна *account*. Відношення співгіпонімів гіпо-гіперонімічного контекстуального ряду до гіпероніма оснований на виділенні

диференційних видових ознак банківських рахунків. За допомогою співгіпонімів на позначення цих видових ознак доповнюється основний понятійний об'єм терміна-гіпероніма і тим самим експлікується його системна інтегральна сутність. Спільність категоріальних ознак гіпонімів на позначення родового поняття рахунку дозволяє їм як необхідним і достатнім елементам входити в даний гіпонімічний ряд для розкриття сутності цього поняття, його категоріальної цілісності у лінійній структурі тексту. Якщо на рівні парадигматики гіпоніми формують довкола гіпероніма багатогранну опозицію, то у синтагматичній площині термін – виразник родового поняття з терміном – виразником видового поняття формують бінарну опозицію. У тексті цю опозицію переконливо ілюструє дефініція, де ознаки видового поняття пояснюються через ознаки найближчого родового: “*Such an item of expense for an expense that had taken place, but which cannot be calculated with substantial accuracy is known as a provision. The item of estimated expense for bad debts is therefore known as a provision for bad debts*” [4, 153].

Таким чином, термін, підпадаючи під різні види субституції, плідно виконує у тексті функцію фіксації і передачі наукового поняття, а незбіг варіантів терміна дає можливість уникнути монотонності висловлювання в науковому тексті. Субститути, корелюючи з терміном, дають можливість встановити місце поняття, термінованого цим терміном, у системі однорідних понять, а також сприяють виділенню певного аспекту поняття, вираженого терміном. Доповнюючи новими елементами значення терміна в тексті, субститут сприяє поглибленню змісту поняття, яке є предметом наукового викладу у тексті. Тому робимо висновок, що субституція у фаховому дискурсі є складовою частиною процесу термінологізації у сфері функціонування. Введення в текст субститутів спричиняє додаткове інформаційне навантаження на реципієнта, а сам контекст експлікує процес семантичного переосмислення чи доповнення поняття, що є фактом розвитку тексту і його комунікативної перспективи.

Література

1. Авербух К.Я. Терминологическая вариантность: теоретический и прикладной аспекты // Вопрос. языкозн. – 1986. – № 6. – С. 38-45.
2. Семко Н.М. Номінація родо-видових відношень у спеціальних поняттях // Тези доп. регіонал. наук.-метод. конф. викл. іноз. мов вузів. – Львів; Рівне: ЛДУ ім. І.Франка, 1993. – С. 22-23.

Джерела ілюстративного матеріалу

3. Adams Andrew. Banking and Finance Series. Investment. Kluwer Law International. – L. – The Hague-Boston: Mouton, 1995. – 440 p.
4. Apps Rod, Goacher David. The Monetary and Financial System. Bankers Workbook Series. – L.: Sheffield Hallam Univ., 1996. – 442 p.
5. Dixon Rob. Financial Market. An Introduction. – L.: Chapman & Hall, 1995. – 162 p.
6. Insurance. Diploma in Mortgage Lending. 3rd edition. — L.: Chartered Insurance Institute of Bankers, 1996. – 310 p.
7. Journal of Money, Credit and Banking. – Ohio: Ohio State Univ. Press. Department of Economics, May, 1998. – 276 p.
8. McLaney J.Y. Business Finance. Fourth Edition. – L.: Plymouth Business School. University of Plymouth. Pitman Publishing, 1998. – 422 p.
9. Taylor Shirley. Gartside's Model Business Letters and other Business Documents. – 5th edition. – L., Hong Kong: Financial times Pitman Publishing, 1998. – 388 p.
10. The World Bank Annual Report: Washington: The World Bank, 1995. – 224 p.
11. Sheyd Michael R. International Banking and Finance. – N.Y., L.: Prentice Hall, 1992. – 100 p.
12. Wood Frank. Business Accounting. – Fifth Edition. – L.: Pitman Publishing, 1989. – V. 1-2. – 613 p.

Адреса для листування:

46024 м. Тернопіль, вул. Богдана Лепкого, 6/269.
Тел. 26-57-61 (дом.).

Статтю подано до редакції
21.12.2001 р.